

TA'LIM MUASSASALARIDA KASB HUNARGA YO'NALTIRISH ISHLARINI SAMARALI TASHKIL QILISH

Kenjayeva Sevara Shanazarovna

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani
22-maktab Kasb hunarga yo'naltiruvchi psixologi*

Anotatsiya: Ushbu maqolada maktab o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirishda samarador usullarni qo'llashda, natijaviylikka erishishda, to'g'ri kasb tanlashga ko'maklashishda haqidagi ma'lumotlar keltirilgan..

Kalit so'zlar: Kasb, kasb tanlash, kasb-hunarga yo'naltirish, shaxs ,kasblar forumi, chilangar, remontchi,tadbirkor, motiv, motivatsiya

Maktablarda o'quvchi yoshlarni kasb –hunarga yo'naltirish bu ularni qiziqishlari va moyilliklari, layoqatlari hamda qobilyatlariga mos holda kasb-hunar tanlashlariga ko'maklashish bilan bir qatorda o'smirlarni kasbiy o'zligini anglash va hayot yo'lini tanlashda maslaxat beruvchi omil sifatida qaralishi nazarda tutilgan. Bu to'g'risida bir qancha hukumat qarorlari qabul qilingan. Hukumat qarorlarining ijrosini ta'minlash yuzasidan o'quvchilarning kasbiy qiziqishi va layoqatini shakllantirishda, ularni ta'limning keyingi turiga to'g'ri jalb qilish uchun kasbga yo'naltirishda qo'llaniladigan o'quv –metodik qo'llanmalar, ilmiy –uslubiy tavsiyalar, me'yoriy hujjatlar, jamiyatda qadimdan mavjud bo'lgan hamda yangilanib, o'zgarib borayotgan kasblar haqidagi ma'lumotlarni ta'lim-tarbiya jarayoniga zamon bilan hamnafas yetkazish samaradorligiga bog'liqdir.

Dunyoda kasb-hunarlar juda ko'p. Bu ikki so'z mazmun va mohiyat jihatidan bir-birlarini to'ldirib turadi. Insonlar hayot kechirishlari davomida o'z ehtiyojlari uchun nimadir yaratadilar, ishlab shiqaradilar. Bu narsalar albatta ularning mehnatlari natijasida yaratiladi. Demak, insonlar o'z ehtiyojlari uchun mehnat qiladilar. Ular dehqonchilik va bog'bonchilik bilan shug'ullanib noz-ne'matlar yetishtiradilar. Boshqa sohalarda ham insonlar mahsulot ishlab chiqarishda mehnat qiladilar. Masalan: oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak, matolar, uy-ro'zg'or buyumlari, qurilish materiallari, idishlar, mebellar, elektr jihozlari, dastgohlar, va h.k. Yoki boshqalarga xizmat qiladilar: Masalan do'konlarda, supermarketlarda, banklarda mijozlarga xizmat qiladilar, transportlarda (avtobus, taksi, metro, poezd, samolyot) yo'lovchilarni manzillariga yetkazadilar. Oshxona, kafe, restoran, sartareshxonalarda ham insonlarga xizmat ko'rsatadilar. Foydalanishlari uchun yo'llar, ko'priklar va uylar quradilar. Bularning barchasi insonlarning mehnati faoliyati natijasidir. Demak, mehnat faoliyati natijalari-bular turli xil moddiy,

ma'naviy va madaniy qadriyatlar, shuningdek, insonlarga ko'rsatiladigan xizmatlarga aytiladi. Dunyoda 40 mingdan ortiq kasblar mavjud.

Kasb-bu mehnat faoliyatining ma'lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan biror turi, sohasiga aytiladi. Ularning barchasi quyidagi mehnat turlariga bo'linadi: jismoniy mehnat, aqliy mehnat, xizmat ko'rsatish mehnati, boshqaruv mehnati, ijodiy mehnat. Ushbu ishlarning har birida o'ziga xos kasblar mavjud bo'lib, siz ularni kasb-hunarga yo'naltirish mashg'ulotlarida o'rganib borasiz.

Siz biron kasb yoki kasb-hunarga ega bo'lishingiz uchun albatta uni ongli ravishda tanlashingiz kerak. Demak, inson kasb-hunarni o'z qiziqishi, orzu-istagi, maqsadi, jismoniy va aqliy imkoniyatlaridan kelib shiqib tanlashi lozimdir. Bu shuni anglatadiki, kasb qiziqarli va yoqimli bo'lishi kerak va shaxsning o'zi bu kasbda ishlashi uchun ma'lum bilim, qobiliyat va xarakterga ega bo'lishi kerak.

O'quvchilar maktabni tugatganlaridan so'ng, kasbni o'rganishi, kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallashi uchun ta'lim muassasalariga boradilar. Kasb-hunar maktablari, akademik litseylar, institut va universitetlarda yigit-qizlarga kasb va mutaxassisliklar egallashlari uchun bilim beriladi. Ko'pgina predmetlarni o'rganish uchun oddiy va murakkab ob'ektlar, faktlar, voqea-hodisalar va boshqa shunga o'xshash narsalar sistemalashtiriladi. Bu shuni anglatadiki, barcha kasblar ham ma'lum belgilarga muvofiq guruhlarga va sinflarga bo'linadi. Mehnat predmetlariga qarab barcha kasblar beshta tipga bo'linadi.

1. "Odam-tabiati". Bu yerda mehnatning asosiy, yetakshi predmeti-jonli tabiatdir. Bu tipga quyidagi kasblar kiradi: Biolog, urug'shunos, meva-sabzavotshunos, zootexnik, agronom.

2. "Odam-texnika". Bunday kasblar tipida mehnatning asosiy yetakshi predmeti-texnika ob'ektlari hisoblanadi (mashinalar, mexanizmlar va boshqa shunga o'xshashlar). Bu tipdagi kasblarga quyidagilarni misol sifatida keltirish mumkin: injener-geolog, tikuvshi-motorist, injener-texnolog, tokar, rayvandlovchi, injener-mexanik.

3. "Odam-odam". Bu yerda asosiy mehnat predmeti odamlardir. Bu tipga kiradigan quyidagi kasblarni ajratib ko'rsatish mumkin: o'qituvchi, tarbiyachi, sartarosh, vrach va boshqalar.

4. "Odam-belgilar tizimi". Kasblarning bu tipida shartli belgilar, raqamlar, kodlar asosiy yetakshi mehnat predmeti hisoblanadi. Hozirgi zamon kishisi belgilar va belgi tizimi dunyosida-matnlar, chizmalar, sxemalar, xaritalar, jadvallar va formulalar, yo'l belgilari ichida yashaydi. Bu tipdagi kasblar quyidagilarni o'z ichiga oladi: tarjimon, kotiba, telegraf xodimi, texnik muharrir va boshqalar.

5. "Odam-badiiy obraz". Kasblarning bu tipida badiiy obrazlar, ularning tuzilish usullari yetakshi mehnat predmeti hisoblanadi. Bu yerda quyidagi kasblarni ajratib ko'rsatish mumkin: rassom, orkestr artisti, teatr artisti, estrada artisti.

Mehnatning maqsadlari xilma-xil bo'lishiga qaramasdan, ularni ushta katta guruhga bo'lish mumkin:

1. Gnostik kasblar. Bu kasblarning nomi lotinsha "gnosis"-bilim, bilish degan ma'noni anglatuvchi so'zdan olingan. Bilish, o'rganish mehnati bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina kasblar mavjud bo'lib, ular bilan bevosita moddiy ishlab chiqarish jarayonida shug'ullanishga to'g'ri keladi. Masalan, texnik nazoratshi, sanitariya vrachi, adabiy tanqidchi.

2. O'zgartiruvchi kasblar. Juda ko'r kasblar mehnat predmetlarini o'zgartirish bilan bog'liq bo'ladi. Odamning o'zgartiruvchi faoliyati faqat buyumlargagina qaratilib qolmay, shu bilan birga energiya turlariga, axborotlarga, jarayonlarga, ijtimoiy hayotning tuzilishiga qaratilgan bo'lishi mumkin. Masalan, oziq-ovqat mahsulotlari sotuvchisi, bolalar bog'chasining tarbiyachisi.

3. Tadqiqotchilik kasblari. Bu kasblarga modalar atel'esida bichiqchi, arxitektor va boshqalarni misol keltirish mumkin.

Mehnat sharoitlari bo'yicha kasblar 4 guruhga bo'linadi.

1. Odatdagi ("maishiy") mikroiklim sharoitidagi mehnat. Buxgalter, chizmachi, o'qituvchi va boshqalar mana shu kasb guruhiga kiradi.

2. Harorat, namlik keskin o'zgarib turuvchi ochiq havoda ishlash bilan bog'liq bo'lgan mehnat. Quruvchi, o't o'chiruvchi va boshqalar bunga misol bo'la oladi.

3. Odatdan tashqari mehnat: yer ostida, suv ostida, balandlikda, havoda, qaynoq sexlarda, sog'liq uchun muqarrar zararli ta'siri bo'lgan sexlarda ishlash. Bunday kasbga misollar-uchuvchi, shaxtyor, g'avvos va h.k.z.

4. Odamlarning sog'lig'i, hayoti, jamiyat boyliklari, moddiy ne'matlarni asrash uchun mas'uliyat bilan bog'liq bo'lgan mehnat. Vrachlar, hamshiralar, militsiya inspektorlari, texnika xavfsizligi injenerlari va boshqa kasblarni mana shu guruhga kiritish mumkin.

O'quvchi-yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini samarali tashkil etishda, ushbu jarayonni ta'lim muassasalarida amalga oshiruvchi o'qituvchilar, pedogog hodimlar hamda aholi o'rtasida(mahalla, ota-onalar) profilaktika ishlarini olib borish maqsadida hamkorlik ishlari amalga oshirilmoqda. Bularning zamirida o'quvchi yoshlarni kasbiy qobiliyati va layoqatini aniqlash asosida ularni kasbiy qarorlarini shakllantirishga qaratilgan yaxlit faoliyat jarayonida ta'limning keyingi turi va bosqichiga to'g'ri yo'naltirish yotadi.

O'quvchilarni kasbiy qarorlarini shakllantirish-bu o'quvchi-yoshlarga o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni amaliyotga malakali mutaxassislar ko'magida kasbga bo'lgan layoqatiga ishonch hosil qilish, kasbiy vazifalarni qo'llay olish tajribasini hosil qilish, kasbiy madaniyat sifatleri (kasbiy idrok, kasbiy bilimdonlik, kasbiy tafakkur, kasbiy salohiyat va hakoza)ni tarbiyalashga yo'naltirilgan izchil, tizimli, uzluksiz hamda maqsadga muvofiq tashkil etiladigan pedagogik faoliyat jarayonidir. Chunki,

o'quvchilarni kasb hunarga to'g'ri yo'nalganligini tashkil etish murakkab, uzoq muddatli dialektik jarayon bo'lib, uning metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishi ko'zlangan maqsadga erishish muvaffaqiyatini kafolatlaydi. Mavjud obektiv va subektiv omillardan umumli faydalana olish ham o'quvchilarga kasb-hunarni to'g'ri tanlashlariga xissa qo'shadi. O'quvchi-yoshlar o'ratasida kasb-hunarga to'g'ri yo'naltirishni tashkil etishga nisbatan yangicha yondashuv o'z mohiyatiga ko'ra texnologik bo'lishi lozim. Chunki muayyan faoliyatga nisbatan texnologik yondashuv ushbu faoliyatning yaxlit jarayoni to'g'risida oldindan to'laqonli ma'lumotga ega bo'lish imkoniyatini beradi. Minglab kasblar olamidanda o'quvchi tanlagan kasbiy qarori bo'yicha turli vaziyatlarni oqilona baholash asosida faoliyat mazmuniga ma'lum o'zgarishlar, yangiliklar kiritib, tarbiyalanuvchilarga mavjud bo'lgan kasbiy sifatlarni hisobga olish va ularni boyitish xususida qat'iy fikrga ega bo'lishi, kasb-hunarga yo'nalganligini samaradorligini muhim omillari bo'la oladi. Kasb-hunarga yo'naltirishni tashkil etishga nisbatan texnologik yondashuv-bu o'quvchi oshlar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy amaliy ko'nikma va malakaga aylantirish, ularga faol kasbiy yo'naltirishni tashkil etish tajribasini yuzaga keltirish hamda kasbiy qobiliyat va layoqatlari asosida kasbiy qarorlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonida amaliyotchi psixolog va kasb-hunarga yo'naltiruvchilar uchun kasb-hunarga yo'naltirishni tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish majmui bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim tug'risida"gi qonuni, URQ637-son, 2020 (Law of the Republic of Uzbekistan "On Education", URQ-637, 2020), available at: <https://lex.uz/docs/5013007> Pedagogy. Psychology Mamadaliyev A. A. DOI: 10.36078/1687761685 98 O'zbekistonda xorijiy tillar, 2023, № 4 (51), 87-98
2. Usmonov A., Uquvchilarni kasb-hunarga maqsadli yunaltirish istiqbolda mehnat bozoridagi muammolarni bartaraf etishning muhim omili (Targeted privatization of workers to the profession is an important factor in overcoming problems in the labor market in the future), available at: <https://hp.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/download/4299/2918>
3. Saidov B., Radzhiev A. va boshqalar, Kasbga yunaltirish: muammo va yechimlar (Professional rejuvenation: problems and solutions), Tashkent, 2023.